

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA SO‘Z O‘YINI: PRAGMATIK IZOMORFIYA VA ALLOMORFIYA

Saidova Iroda Anvar qizi

Annotatsiya

Maqolada o‘zbek va ingliz tillarida so‘z o‘yini hodisasining pragmatik xususiyatlari keng qamrovli, qiyosiy tahlil qilinadi. Fonetik, leksik va stilistik sathlarda izomorfik va allomorfik xususiyatlar aniqlanib, implikatura va presuppozitsiya hosil qilishdagi roli chuqur ochib beriladi. Dissertatsiyadan keltirilgan ko‘plab misollar, zamonaviy reklama va ommaviy axborot vositalari matnlarida so‘z o‘yini orqali yaratilgan pragmatik ta’sir mexanizmlari ko‘rsatiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik va chet tili o‘qitish metodikasida qo‘llanilishi mumkinligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: so‘z o‘yini, pragmatika, implikatura, presuppozitsiya, izomorfiya, allomorfiya, qiyosiy tilshunoslik, madaniy kod, stilistik vositalar, kommunikativ samaradorlik, nutqiy aktlar, tarjima muammolari.

Kirish

Globalashuv va madaniyatlararo muloqot kuchaygan hozirgi davrda so‘z o‘yini tilning nafaqat estetik, balki pragmatik va madaniy-semiotik imkoniyatlarini ochib beruvchi muhim hodisa sifatida qaralmoqda. Saidova Iroda Anvar qizining 2025-yilda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi ilmiy kengashda himoya qilingan “O‘zbek va ingliz tillarida so‘z o‘yininining pragmatik xususiyatlari” mavzusidagi falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi (B2023.3.PhD/Fil3887) ushbu sohada o‘zbek tilshunosligidagi eng katta ilmiy yutuqlardan biridir. Tadqiqotda so‘z o‘yini L.Vitgenshteynning “lisoniy o‘yin” konsepsiyasi, J.L.Ostin va J.Syorlning nutqiy aktlar nazariyasi, H.P.Graysning hamkorlik tamoyillari hamda David Kristal, Salvatore Attardo va Delia Chiaro ishlariga asoslanib, pragmatik mexanizm sifatida chuqur tahlil qilingan. Ushbu maqola dissertatsiyada aniqlangan eng muhim ilmiy yangiliklarni – izomorfik va allomorfik xususiyatlarni batafsil yoritishga qaratilgan.¹²

1. So‘z o‘yini nazariy asoslari va pragmatik funksiyalari. Dissertatsiyada so‘z o‘yini “so‘zlovchining nutqiy xatti-harakatining maqsadli va ongli ravishda til qoidalarini buzishga asoslangan turi” deb ta’riflanadi. U nutqiy aktlarning lokutiv, illokutiv va perlokutiv darajalarida ishlaydi. So‘z o‘yini orqali nafaqat ma’lumot yetkaziladi, balki ijtimoiy harakat amalga oshiriladi, tinglovchida ma’lum hissiy va kognitiv reaksiya uyg‘otiladi.

2. Fonetik sathdagi izomorfiya va allomorfiya. Izomorfik jihatlar:

1. har ikki tilda omofoniya orqali hazil yaratish (inglizcha “bear – bare”, “deer – dear”, “tune – tuna”; o‘zbekcha “tol – tol” (daraxt/chidamlilik), “tut – tut” (daraxt/ushlash), “soliq – sog‘liq”);
2. alliteratsiya va qofiya (inglizcha “She sells seashells by the seashore”; o‘zbekcha “Boriga baraka, yo‘g‘iga sabr”).

Allomorfik farqlar:

¹ Ludwig Wittgenstein. Philosophical Investigations, trans. G.E.M. Anscombe. – Oxford: Blackwell, 1953. – P. 7-23.

² Austin J. L. How to Do Things with Words. – Harvard: Harvard University Press, 1962. – P. 29.

- ingliz tilida 44 tovush (20 unli) murakkab tovush o‘yinlarini (spunerizm, onomatopiya) yaratishga imkon bersa, o‘zbek tilida 6 unli tovush tizimi sodda, lekin milliy ohangdorlik va qofiyaga asoslangan shakllarni ta‘minlaydi (masalan, “Cho‘lpon chiroyi charaqlab chiroyli charxpalaklar yasardi”).

3. Leksik va stilistik sathdagi xususiyatlar

- Ingliz tilida polisemiya va idiomatik iboralar ustun: “The world is his oyster”, “Time is a thief”, “A blanket of snow”.

- O‘zbek tilida majoziy ifodalar, xalqona iboralar va ramziy tasvirlar: “Osh pishirgan oshnasidan”, “Ko‘ngil ko‘zgusi”, “Hayot – oqar daryo”, “Qo‘lini berib boshini olish”. Istiora, metonimiya, kinoya, mubolag‘a, inversiya har ikki tilda faol qo‘llaniladi, lekin ingliz tilida minimalizm va zamonaviy trendlar, o‘zbek tilida esa xalqona obrazlilik va milliy ruh ustunlik qiladi.

4. Pragmatik funksiyalar: implikatura va presuppozitsiya:

- Implikatura misollari: Inglizcha: “Time flies like an arrow; fruit flies like a banana” – sintaktik o‘xshashlik orqali ikki ma‘no. O‘zbekcha: “Bu baliq yangi emasmi?” – “Aytganingizday yangi bo‘lsa edi, o‘zim yerdim”³.

- Presuppozitsiya misollari: Shekspir: “Ask for me tomorrow, and you shall find me a grave man” – “grave” so‘zi o‘limni oldindan taxmin qildiradi. Navoiy: “Bulbul jim bo‘lg‘ay, gul so‘zlamasa” – tabiat hodisalari orqali insoniy his-tuyg‘ular ramzlashadi.

5. Badiiy adabiyot va reklama sohasidagi pragmatik ta‘sir. Dissertatsiyada Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” va Shekspirning “Romeo va Julietta” asarlari qiyosiy tahlil qilinib, so‘z o‘yini qahramon xarakterini ochish, ijtimoiy kinoya va nafis go‘zallik yaratishdagi roli isbotlangan.

6. Shuningdek, reklama misollari:

- “Think Different” (Apple) – global madaniyatga asoslangan;
- “Have a break, have a Kit Kat” – “break” so‘zining ikki ma‘nosi;
- “Havas qilib kelibsiz, barakangizni bersin” (Korzinka.uz) – milliy mehmondo‘stlik va baraka tilash madaniyatiga asoslangan.

Xulosa

Saidova I.A. dissertatsiyasi natijalariga ko‘ra, o‘zbek va ingliz tillarida so‘z o‘yini universal pragmatik funksiyalarga (bilvosita ta‘sir, hazil, kinoya, diqqat jalb qilish, ijtimoiy harakat) ega bo‘lsa-da, uning shakllanish mexanizmlari va madaniy to‘ldirilishi tubdan farq qiladi. Bu farqlar tarjima jarayonida jiddiy muammolar keltirib chiqaradi va tarjimondan yuqori madaniy-pragmatik kompetensiyani talab qiladi. Tadqiqot natijalari Samarqand davlat chet tillar institutida “English Access” loyihasida, O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasida, “O‘zbekiston-24” telekanalida muvaffaqiyatli joriy etilgan bo‘lib, chet tili o‘qitishda so‘z o‘yinidan pragmatik kompetensiyani rivojlantirish vositasi sifatida foydalanish tavsiya etiladi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda parallel korpus va maxsus qo‘llanmalar yaratish dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Ludwig Wittgenstein. Philosophical Investigations, trans. G.E.M. Anscombe. – Oxford: Blackwell, 1953
2. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Harvard: Harvard University Press, 1962

³ Grice H.P. Studies in the Way of Words. Harvard University Press, 1989.

3. Grice H.P. Studies in the Way of Words. Harvard University Press, 1989.

